

**Дослідження проблеми національної ідентичності українців
в наукових розвідках XIX – поч. XX ст..**

Анотація: В статті автором розглянуто теорії походження і формування української нації за роботами основних представників української гуманітарної науки XIX – поч. XX ст.. Також встановлено тенденції та ідеї, що впливали на розвиток самоідентичності українців.

Ключові слова: національна ідентичність, національна культура, національна автономія, національна держава.

Сучасна наука під поняттям «нація» розуміє соціокультурну спільноту модерної епохи. Проте, існує чимало визначень, нерідко взаємо суперечливих, які трактують це поняття виходячи з політичних, економічних, етнічних позицій. Сьогодні українська нація не є кінцево сформованою. Початок оформлення української нації припадає на кін. XIX – поч. XX ст.. [2]

Першу спробу систематизувати об'єктивні чинники у формуванні нації здійснив С.Манчіні. він виділив такі ознаки нації: 1) спільна територія; 2) спільне походження; 3) спільна мова; 4) спільні звичаї та побут; 5) спільні переживання і спільне історичне минуле; 6) спільне законодавство та релігія. В сучасній науці проблема походження нації точиться навколо двох концепцій: примордіалістської та модерної. «Модерна нація може бути визначена як територіально означена спільнота людей, що поділяють певний варіант модерної культури та яких пов'язує між собою сильне почуття єдності та солідарності; спільнота відзначена чіткою історично закріпленою свідомістю національної ідентичності, яка має або прагне мати власне політичне самоврядування» [11, 284] В українській науці проблему націогенезу та національної ідентичності досліджували М.Драгоманов в полеміці з

Б.Грінченком, М.Грушевський, Ю.Бачинський, В.Липинський, Д.Донцов, чії погляди формувались згідно суспільно-політичних та культурних умов, в яких перебувала Україна XIX ст..

XVIII ст. не змогло дати вітчизняній науці видатних постатей та революційних ідей. Втрата політичної незалежності, що майже сформувалася при Мазепі з одного боку і руйнація стародавньої, самобутньої Православної традиції петровськими реформами з іншої, ставило українське дворянство та інтелігенцію перед фактом полонізації та русифікації. У 1790-х роках відбулися події, що докорінно змінили світ: Французька революція зруйнувала старий напівфеодальний порядок в Європі, а наполеонівські війни дали змогу російському дворянству безпосередньо долучитись до європейської культури. Межа XVIII-XIX ст. є часом народження романтизму, передусім у філософії та літературі, позитивізму в суспільних науках.

Слід зазначити, що даний відтинок часу стосується періоду романтизму в Європі, а для нього характерним є підвищений інтерес саме до народної культури і мови. Передусім, М.Максимович наполягав на тому, що українська мова старовинною і самобутньою; займає незалежне місце в структурі слов'янських мов. По-друге, М.Максимович обстоював ідею історичної спадкоємності великокняжої та гетьманської доби в історії України й заперечував ідею, про нібито органічну спорідненість Київської Русі та Московської держави. Загалом, принципи М.Максимовича є українофільськими на тлі наукової традиції Російської імперії; але походження (з дрібнопомісного дворянства), вірність існуючому режиму здобули йому лояльність влади, що сприяло призначенню Максимовича першим ректором Київського університету. Його науковий доробок є класичним прикладом академічних досліджень в Росії XIX ст.: відсутність ідеологічних принципів (як у наступників) та орієнтир на європейські ідеали науки та філософування, зокрема в природознавстві та історичних дисциплінах. Відомим фактом є його співпраця і листування з Т.Шевченком, М.Гоголем, Є.Гребінкою. Також,

М.Максимович критично ставився до сміливих самостійницьких розвідок М.Костомарова та В.Антоновича.

Погляди М.Костомарова на походження українців були досить неоднозначними. Перший період його діяльності, зокрема Кирило-Мефодіївське товариство, відзначений народництвом та відверто слов'янофільськими переконаннями (на відміну від українофільства Т.Шевченка і П.Куліша). Подальша наукова діяльність після звільнення від поліцейського нагляду, дозволила М.Костомарову долучитись до викладання історії в Петербурзькому університеті. М.Костомаров трактував власне наукове кредо наступним чином: «я задався думкою висунути на перший план народне життя в усіх його окремих видах... Російська держава складалася з частин, які доти жили власним і незалежним життям, і довго після того життя частин давалося знати відмінними прагненнями в загальному державному ладі. Знайти і ухопити ці особливості народного життя частин Російської держави і складало завдання моїх занять історією» [9] Його трактування походження українців підводить до думки про єдність трьох східнослов'янських народів, а політичні переконання Костомарова окреслюються як ліберальні, проте позбавлені відвертого прогресизму та радикалізму: «Україна буде непідлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янським» [8, 168].

Близьким до поглядів М.Костомарова був В.Антонович. В контексті вітчизняної історіографії та етнографії його ідеї є народницькими, більшою мірою аніж ідеї Максимовича або Костомарова. Засновник «Київської історичної школи», чільний представник «Історичного товариства Нестора-літописця». На основі досліджень В.Антоновича, було складено цілу низку монографій з етнічної історії різних регіонів України. Не можна оминати увагою той факт, що В.Антонович був близький до «хлопоманства» – розповсюдженого в другій пол. XIX ст. руху по всій Російській імперії, що об'єднував інтелектуалів та вчених, чії погляди були звернені до дослідження і просвіти селянства з перспективою подальшого його звільнення. На формування поглядів та методів В.Антоновича справив вплив французький

раціоналізм та сучасні зразки європейського історичного дослідження, зокрема «школа анналів». Під впливом позитивістських ідей, В.Антонович у дослідницькій діяльності сконцентрував увагу на пошуках та дослідженні архівних матеріалів.

Наступником ідей М.Максимовича можна справедливо вважати М.Драгоманова; проте якщо теорія першого формувалась в руслі романтизму і незаборонених цензурою академічних студій, то другий був позбавлений кафедри за відверто українофільські, самостійницькі погляди і працював більше з політичною історією в ключі поширеного в другій пол. ХІХ ст. соціалізму. М.Драгоманов – економіст, історик, літературознавець, мислитель, публіцист; через ворожість царської адміністрації, змушений був працювати в еміграції, а це створило йому своєрідний космополітичний образ науковця і громадського діяча. Життя та робота в еміграції дали привід розглядати Драгоманова як зачинателя української наукової діяльності в українській діаспорі; до того ж, саме в цей період має місце перша хвиля еміграції, особливо із Галичини та Буковини. Суспільствознавчі ідеї М.Драгоманова ґрунтуються на повному визнанні права українського народу на політичну самостійність, проте в системі слов'янських держав: «Нехай ми й справді думаємо «обмоскалити» українців... ми показали, як французький Конвент хотів офранцузити всіх провінціалів Франції... допустімо, що хоч половина з нашого політичного ідеалу виповниться в Росії, то тоді смерть нашому «обрусительству»» [3, с.179] Він ідейно сформувався як ліберальний конституціоналіст, відповідно трактуючи українство як повноправного члена європейської загалом і зокрема слов'янської спільноти. Проте, в аспекті політичного оформлення нації, М.Драгоманов є прибічником федеративного устрою держави [3, 152]. Нереалізованим проектом М.Драгоманова стала повна історія української літератури, яку він планував розглянути критично як таку, що має дуже багато книжних, відірваних від народної творчості елементів, особливо в сфері прозової словесності.

Якісний поворот в дослідженні проблеми походження та національної ідентичності українців було зроблено Б.Грінченком. Від його поглядів бере початки традиція українського націєтворення в ключі незалежної держави: це не слов'янська федерація за кирило-мефодіївцями та Драгомановим. Б.Грінченко критикує з одного боку «староруські» прагнення М.Костомарова та М.Гулака як історично безперспективні [3, 126], а з іншого боку полемізує із сучасником М.Драгомановим. поміж активних політичних сил другої пол. ХІХ ст., Б.Грінченко розрізняє три групи. Насамперед це українофіли, стара інтелігенція не зв'язана з народом й залякана урядом. До другої групи належать радикали, які проповідують любов до народу, дбають про економічні потреби народу, але не беруть до уваги національне питання, особливо в аспекті державотворення. Третю групу становлять націоналісти, свідомі українці, народовці. Це група до якої належить сам автор цієї ідеї і для якої він прагне окреслити програмні засади. Для Б.Грінченка український народ – це незалежна нація, яка повинна мати всі права, в тому числі і право вирішувати проблеми освіти, культури, економіки. він уточнює: «доки українська нація не здобуде всіх своїх прав як нація, доти питання національні будуть стояти в нас – і в Росії, і в Австрії на першому плані, доти самому народолюбству буде шкідливою річчю повставати проти українського націоналізму» [3, 22]

Полеміка між М.Драгомановим та Б.Грінченком є першим в українській науці конфліктом інтересів в питанні державотворення: чи бути Україні автономною одиницею в складі слов'янської федерації, чи бути їй незалежною національною державою.

Особливістю періоду, що мав місце на зламі ХІХ – ХХ ст. стає поступове усвідомлення представниками української інтелігенції необхідності державотворення. Для аристократів та інтелектуалів першої половини ХІХ ст. Україна була лише культурним осередком малоросійського народу; на переконання представників народницького періоду середини ХІХ ст., Україна заслуговувала автономію в складі Російської імперії і не більше. Принципово

інша ситуація складається на рубежі століть. Причинами цього явища стало декілька факторів:

- ✓ розширення системи народної освіти;
- ✓ розвиток капіталістичних відносин у світі загалом, що призвело до інтенсивнішого обміну культурною інформацією між Росією та Європою;
- ✓ індустріалізація у великих містах України, формування принципово нових культурних реалій;
- ✓ активізація свідомої української інтелігенції та міського населення.

В останнє десятиліття XIX ст. в Наддніпрянщині та на Слобожанщині, зокрема в Харківському університеті зростає активність української національно свідомої молоді. Представники цього покоління (І.Липа, М.Вороний, Б.Грінченко, В.Самійленко, М.Міхновський) стають фундаторами Братства тарасівців, закликають до «здорового, нормального українства», застерігаючи ліберально налаштоване міське населення України від надмірної романтизації народницьких ідей [1, 27]. У 1893 році засновник Братства тарасівців І.Липа був заарештований за звинуваченням у пропаганді «відторгнення Малоросії від Великої Росії». Надалі, члени гуртка, що unikнули арешту продовжували діяльність в Полтаві та Одесі. Загалом, проіснувавши до останніх років XIX ст., Братство тарасівців спричинило утворення Революційної української партії (1900). Особливої уваги заслуговує той факт, що вищезгаданий гурток зародився на теренах Східної України, а саме в Харкові, що дозволяє стверджувати факт про швидку українізацію цього краю на рубежі століть. Також, на ґрунті Братства тарасівців сформувалась перша радикальна політична організація, що ставила питання про повну самостійність України на відміну від програм західноукраїнських суспільних діячів, що прагнули лише політичної автономії.

В останні роки XIX ст. загострюється національне питання в Російській імперії і разом з цим актуалізується питання в якій формі має постати незалежна Україна? 1895 року Ю.Бачинський публікує фундаментальну працю «Ukraina irredenta» («Україна уярмлена»), в якій обґрунтовує потребу створення

української соборної, незалежної держави. Проте, в цей час маси української інтелігенції не були готові сприйняти ідею незалежної суверенної України. Базовою ідеєю, навколо якої обертався національно-визвольний рух була драгоманівська ідея автономної української держави. Проте, Ю.Бачинський серйозно вплинув на наступне покоління борців за незалежність, а його ідеї були гідно оцінені І.Франком.

Особливої уваги заслуговують факти утворення перших українських політичних партій та видання революційних газет. В 1900 році в Харкові створюється Революційна українська партія (РУП), ідеї якої швидко поширюються Україною, в тому числі Наддніпрянською та Західною. Під проводом РУП видаються такі періодичні органи як «Гасло», «Селянин», «Праця», «Добра новина». Проте, вже на другому з'їзді 1905-го року в Києві, Революційна українська партія перейменовується на Українську соціал-демократичну робочу партію, що проголошує в оновленій програмі свою діяльність «на засадах міжнародного соціалізму» [1, 37]. Таким чином, єдиною самостійницькою напівлегальною організацією в Східній Україні залишається Українська народна партія (УНП) М.Міхновського, в програмі якої зазначається: «Українська народна партія хоче зорганізувати частини українського народу, що стогне під неволею московською у Росії, до здійснення великого національного ідеалу: єдиної нероздільної і вільної самостійної України, освічених робочих мас до заснування тієї великої національної держави, в яку увійдуть всі частини українського народу». В 1904 році, в Харкові утворюється терористичний підрозділ УНП «Оборона України», (М.Шаповал, О.Шевченко, С.Макаренко). УНП проіснувала до 1917 р., коли увійшла до складу Української партії самостійників-соціалістів. Загалом, діяльність корифеїв перших українських громадсько-політичних організацій яскраво відображена у виданнях: «Самостійна Україна» (головний періодичний орган УНП), «Хлібороб» (В.Шемер), «Слобожанщина», «Сніп» (М.Міхновський).

Наукове та публіцистичне переосмислення української ідентичності поступово реалізовувалось у виданнях журналу «Кіевская старина», який, за висловом М.Грушевського «на двадцять років став справжнім громадським центром українських наукових студій» [5, 351]. Україна для М.Грушевського, який обґрунтовує власну історіографію на позитивістських засадах є реалізацією ідеї поступу: «раніше чи пізніше, національне українське відродження мусило привести до здійснення постулату української державності... Український народ, устами Центральної Ради, висловив постанову самому, власними силами переводити в життя ті політичні і соціальні принципи, які наперед вказала йому історія» [4]

В.Липинський наголошує на особливій ролі вольових спроможностей народу, що веде його до створення нації: «Влада, держава і нація – все це продукти волі і творчості, а не рослинного, вегетативного життя – це наша віра може здійснитись або не здійснитись» [10]. В.Липинський розвиває теорію елітарності та винятковості поведирів нації, що мають стати на чолі руху за незалежність. Рушієм процесу державотворення за Липинським є національна еліта, що творить національну ідею та культуру. Проте, ідеї націоналізму досягли найвищого розвитку в працях Д.Донцова «Націоналізм» і «Дух нашої давнини».

У праці «Дух нашої давнини» Д.Донцов наголошує на ролі «провідної верстви» суспільства, «базою для якої є не міфічний «демос», не маса (демократія), ані той чи інший клас (класократія), ані партійно-політична програма (націократія), а лише каста «кращих людей»... оперта на засаді персональної моральної якості» [6, 6]. Також, автор звертає увагу на необхідно всеохоплюючому характері української національної ідеї: «всі ідейки (слов'янофільство, «Схід Європи», соціалізм), мусять безплідними вмерти, як усе половинчате, що стає на дорозі цілому. Українство мусить усвідомити собі, що його ідея, коли хоче перемогти, повинна бути яскравою ідеєю, виключати всяку іншу, основуватися не на частиннім, а на повнім запереченні чужої. А для цього ця ідея повинна бути всеобіймаючою» [7, 210]

Особливе місце в дослідженнях даної проблематики займає доробок Д.Багалія, учня В.Антоновича, ректора Харківського університету, якому належать понад двісті наукових праць, в числі яких «Нарис української історіографії» (в 2-х тт.).

Принципово нове дослідження проблематики самоідентичності українців в наукових рамках, представлено в працях вчених вже післяреволюційного періоду (М.Грушевський, В.Кубійович, Д.Чижевський).

Література

1. Бондар-Терещенко І. У задзеркаллі 1910-30-их років. – К., Темпора 2009, 520 с.;
2. Галушко К. Народи, етноси, нації. – Київ: Темпора, 2007;
3. Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. – Київ, 1994, 287 с.;
4. Грушевський М. На порозі нової України. – Нью-Йорк, 1992;
5. Грушевський М. Три академії // Хроніка-2000. – вип.49-50. – К., 2002;
6. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич: Відродження, 1991;
7. Донцов Д. Націоналізм. – Вінниця: ДП ДКФ, 2006, 236 с.;
8. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. – К.: Наукова думка 1990. – Т. 1;
9. Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография. – К., 1989;
10. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – Відень, 1926;
11. Симонс-Симонолевич К. Поняття нації: спроба теоретичного прояснення // Націоналізм. Антологія.: Наукове т-во ім. В.Липинського. – К.: Смолоскип, 2000, С. 283-290.

Суржик Игорь Олегович

**Исследование проблемы национальной идентичности украинцев
в научных исследованиях XIX – нач. XX ст..**

Ключевые слова: национальная идентичность, национальная культура, национальная автономия, национальное государство.

Аннотация: В статье автором рассмотрены теории происхождения и формирования украинской нации по работам основных представителей украинской гуманитарной науки XIX – нач. XX ст.. Также установлены тенденции и идеи оказавшие влияние на развитие самоидентичности украинцев.

Igor Surzhyk

**Researching of the Problem of National Identification of Ukrainians
in Scientific Researches of of XIX – beginning XX cent..**

Key words: national identity, national culture, national autonomy, national state.

Summary: In this article author considered theories of Ukrainian nation forming and originating by the works of Ukrainian humanitarian scientists of XIX – beginning XX cent.. Author also discovered main ideas and tendencies which had influenced on the development of national identification of Ukrainians.